

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА

УДК 343.1

ПРЕДМЕТ ТА ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Тимур ЛОСКУТОВ,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту МВС України

SUMMARY

The article is devoted to the study of the subject and object of legal regulation in the criminal process. On the basis of the analysis of the theoretical concepts it is concluded that changes in the criminal procedural regulation can occur both "for vertical lines" and "for horizontals", which are demonstrated by bringing the norms of the criminal procedural law. With the aim of identifying the object of legal regulation in the criminal process analyzes the views in the literature regarding the relation between categories "object" and "subject" and on the content of legal regulation. With regard to the content of the subject criminal procedure regulation based on the content of the object of legal regulation in the criminal process.

Key words: subject of legal regulation, object of legal regulation, criminal procedural relations, criminal procedural activities, rights and legitimate interests, needs of man.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню предмета та об'єкта правового регулювання в кримінальному процесі. На підставі проведеного аналізу теоретичних досліджень зроблено висновок, що зміни в предметі кримінального процесуального регулювання можуть відбуватися як «за вертикаллю», так і «за горизонталлю», що демонструються шляхом наведення норм кримінального процесуального закону. З метою визначення об'єкта правового регулювання в кримінальному процесі аналізуються погляди науковців щодо співвідношення категорій «об'єкт» і «предмет» та змісту правового регулювання. З урахуванням змісту предмета кримінального процесуального регулювання обґрунтовується зміст об'єкта правового регулювання в кримінальному процесі.

Ключові слова: предмет правового регулювання, об'єкт правового регулювання, кримінальні процесуальні відносини, кримінальна процесуальна діяльність, права і законні інтереси, потреби людини.

Постановка проблеми. За роки незалежності України відбулася дисгармонія в соціальному відношенні «право – обов'язок». У соціореальності, на відміну від правооголошення, перевага системно надається використанню можливостей, пов'язаних із «правом». Додержання «обов'язку», що природно повинно бути в гармонії та взаємній залежності з використанням наданих прав і свобод, забезпеченням законних інтересів тощо, зведено в суспільстві до мінімуму [1, с. 238]. Причиною цього є передусім низька якість правового регулювання, функціональним призначенням якого є балансована регламентація прав та обов'язків.

Особливе значення має якість кримінального процесуального регулювання, оскільки в кримінальному судочинстві можуть бути суттєво обмежені природні права й законні інтереси людини. Тому дослідження питань кримінального процесуального регулювання, зокрема таких його категорій, як об'єкт та предмет, є актуальним.

Окремі аспекти кримінального процесуального регулювання досліджували такі вчені, як С.О. Гейц, Л.В. Головкин, Ю.М. Грошевий, О.М. Дроздов, В.С. Зеленецький, Л.Б. Зусь, О.В. Капліна, Л.В. Карабут, Л.М. Лобойко, С.Д. Міліцин, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, М.А. Погорєцький, О.В. Смірнов, І.А. Тітко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші. Однак дослідження вчених стосувалися загальних питань правового регулювання в кримінальному процесі. Учені лише фрагментарно досліджували об'єкт та предмет кримінального процесуального регулювання.

Метою статті є науковий результат у вигляді визначення об'єкта та предмета правового регулювання в кримінальному процесі. Досягнення цього результату передбачає виконання таких завдань: 1) дослідження предмета кримінального процесуального регулювання; 2) аналіз юридичної літератури щодо змісту правового регулювання; 3) визначення об'єкта кримінального процесуального регулювання з огляду на зміст предмета регулювання.

Виклад основного матеріалу. У теоретико-правовій літературі загально визнаною є позиція про те, що предметом правового регулювання є суспільні відносини [2, с. 211; 3, с. 252; 4, с. 167; 5, с. 259]. З цим важко не погодитися, тому що люди як члени суспільства здійснюють діяльність, вступаючи між собою в різноманітні суспільні відносини. Найважливіші з них потребують правової регламентації для забезпечення нормального суспільного ладу.

Водночас зміст предмета галузевого правового регулювання не є незмінним. Предмет регулювання будь-якої галузі права може змінюватися, оскільки в реальному житті суспільства постійно виникають нові різновиди відносин, що потребують правового врегулювання, а необхідність у реалізації яких-небудь інших відносин із часом зникає [6, с. 44].

Розглянемо зміни в предметі правового регулювання в кримінальному процесі. Такі зміни, на наш погляд, можуть відбуватися як «за горизонталлю», так і «за вертикаллю».

Зміни в предметі кримінального процесуального регулювання за горизонталлю відбуваються в разі необхідності врегулювання «нових» або припинен-

ня регламентації «застарілих» відносин та діяльності учасників кримінального провадження. Така потреба обумовлюється швидкими змінами в соціальному житті, що пов'язано із здійсненням кримінального судочинства. Як правильно зазначає М.О. Петухова, такі нормативні документи, як кримінальні процесуальні закони не встигають за змінами багатоманітного життя, тобто морально «старіють» після введення їх у дію [7, с. 19]. Наслідком чого є постійне внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства або повне його оновлення.

Прикладом змін у предметі кримінального процесуального регулювання за горизонталлю є унормування в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) кримінальних процесуальних відносин і кримінальної процесуальної діяльності щодо здійснення законного затримання та укладання угод. До набуття чинності новим кримінальним процесуальним законом зазначені відносини і діяльність не були елементом предмета процесуального регулювання, проте фактично мали місце у перебігу кримінального провадження.

Також змінами в предметі регулювання за горизонталлю є вилучення зі змісту кримінального процесуального регулювання суспільних відносин та діяльності щодо здійснення профілактики злочинних дій. У чинному КПК України відсутні норми, що містилися в КПК 1960 року, відповідно до яких слідчий, прокурор повинен був виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину (ст. 23). Після встановлення останніх слідчий, прокурор зобов'язані були внести у відповідний державний орган або громадську організацію подання про вжиття заходів для усунення зазначених причин і умов. Причому норми КПК України зобов'язували слідчого та прокурора контролювати вжиття необхідних заходів (ст. 23-1).

Наразі на законодавчому рівні визнано необхідність вилучення суспільних відносин та діяльності, пов'язаних із профілактикою злочинності, зі змісту предмета кримінального процесуального регулювання, оскільки виконання профілактичної функції безпосередньо не пов'язано зі здійсненням кримінального провадження, що спрямоване на викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності.

Зміни в змісті предмета кримінального процесуального регулювання за вертикаллю відбуваються шляхом встановлення ієрархії складових його елементів.

На сьогодні людина визнається найважливішою соціальною цінністю, а її права та свободи визначають зміст та спрямованість діяльності держави. Тому на сучасному етапі розвитку суспільства права й законні інтереси людини визнаються головним елементом, а кримінальні процесуальні відносини і кримінальна процесуальна діяльність – другорядними елементами в змісті предмета правового регулювання в кримінальному процесі.

Як справедливо зазначає Л.М. Лобойко, в умовах демократичної, правової держави права людини мають бути предметом правового регулювання, а суспільні відносини право має «вибудувати» під ці права, не навпаки права «підлаштовувати» під суспільні відносини [8, с. 32].

Таким чином, зміст предмета кримінального процесуального регулювання може змінюватися «за горизонталлю» та «за вертикаллю», охоплюючи права і законні інтереси, кримінальні процесуальні відносини та кримінальну процесуальну діяльність.

Дослідивши зміст предмета кримінального процесуального регулювання, спробуємо визначити, що є об'єктом правового регулювання в кримінальному процесі. Для цього проаналізуємо співвідношення категорій «об'єкт» та «предмет».

У практичному словнику синонімів української мови терміни об'єкт та предмет вживаються як синоніми [9, с. 248, 326].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» об'єкт визначається як явище, предмет, особа, на які спрямовано певну діяльність, увагу тощо [10, с. 803]. А предмет тлумачиться як те, на що спрямоване пізнавальна, творча, практична діяльність кого-, чого-небудь [10, с. 1104].

У «Великому тлумачному словнику російської мови» під об'єктом розуміється зовнішній світ, дійсність, на які спрямована предметно-практична і пізнавальна діяльність суб'єкта [11, с. 693]. Предмет визначається як те, що слугує об'єктом, джерелом якої-небудь діяльності, якого-небудь стану чи відношення [11, с. 958–959].

У «Тлумачному словнику сучасної російської мови» об'єкт пояснюється як предмет, те зовнішнє, на що спрямована діяльність людини [12, с. 385], предмет – як те, на що спрямована діяльність пізнання [12, с. 516].

Таким чином, в українських та російських тлумачних словниках терміни «об'єкт» та «предмет» фактично отожднюються та тлумачаться як те, на що спрямована діяльність людини.

У нормативних документах щодо оформлення результатів наукових досліджень предмет дослідження визначається в межах об'єкта. «Об'єкт» і «предмет» дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження [13, с. 3]. Таке співвідношення категорій об'єкта та предмета як загального і часткового відповідно, на наш погляд, є логічним.

Грунтуючись на зазначеному співвідношенні об'єкта та предмета, спробуємо визначити об'єкт кримінального процесуального регулювання з урахуванням змісту предмета такого регулювання.

Якщо предмет кримінального процесуального регулювання розглядати як відносини та діяльність, що регулюються кримінальним процесуальним законодавством (за горизонталлю), то об'єктом правового регулювання в кримінальному процесі є суспільні відносини та діяльність, що реалізуються в кримінальній процесуальній сфері, але не регулюються кримінальними процесуальними нормами. Такі суспільні відносини та діяльність мають процесуальний характер, але в силу їх «застарілості» чи «новизни» вже або ще не входять у зміст предмета кримінального процесуального регулювання.

У цьому контексті ми повністю погоджуємося з академіком В.С. Нерсесянцом, який зазначає, що об'єкт галузевої правової регуляції – це велика група однорідних суспільних відносин, що складають окрему, відносно самостійну сферу (область) суспільного життя. До таких груп однорідних суспільних відносин автор відносить суспільні відносини у сфері злочину і покарання, судочинства, виконання вироку [14, с. 174]. Учений справедливо відокремлює суспільні відносини, що врегульовані правом та суспільні відносини, які не регламентуються правом, а складають самостійну сферу суспільного життя (об'єкт регулювання).

Такий підхід до визначення об'єкта кримінального процесуального регулювання з урахуванням змісту предмета

кримінального процесуального регулювання повністю узгоджується зі співвідношенням загальних категорій «об'єкта» та «предмета» як «загального» та «часткового».

У разі розгляду предмета кримінального процесуального регулювання насамперед як прав і законних інтересів людини (за вертикаллю) об'єкт кримінального процесуального регулювання визначити складніше¹. Оскільки необхідно знайти категорію, яка є «загальним» щодо «часткового» – прав і законних інтересів.

Для цього проаналізуємо теоретико-правові дослідження щодо правового регулювання.

С.С. Алексєєв зазначає, що правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та іншого) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, охорони, розвитку у відповідності із суспільними потребами [2, с. 209].

Л.С. Явич пише, що під правовим регулюванням розуміють різні форми юридичного впливу держави на поведінку суб'єктів суспільних відносин, що здійснюється в інтересах окремої групи людей або в інтересах усього народу [15, с. 26].

М.В. Цвік та О.В. Петришин вказують, що правове регулювання може бути охарактеризоване як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин із метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування [16, с. 207–208].

О.Ф. Скакун зазначає, що правове регулювання суспільних відносин – здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою всієї сукупності юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорона, захист і розвиток [3, с. 248]. Автор підкреслює, що мета правового регулювання – найкраще задоволення двох основних конфліктуючих потреб людини: справедливості (свободи) і безпеки (порядку) [17, с. 688–689].

М.І. Абдулаєв та С.О. Комаров пишуть, що сфера суспільних відносин не стає предметом тієї чи іншої галузі права стихійно. Необхідне усвідомлення суспільством і державою суспільних потреб як інтересу у відосбленому правовому регулюванні певної групи суспільних відносин і формування юридичного мотиву як причини, яка спонукає до правотворчості [18, с. 342].

Аналіз наведених точок зору свідчить, що правове регулювання суспільних відносин та поведінки людей здійснюється для задоволення певних соціальних потреб та інтересів.

Найбільш релевантними до царини кримінального процесуального регулювання є виділені О.Ф. Скакун потреби людини у свободі та безпеці. Ці потреби мають важливе значення для окремої людини і суспільства загалом як сукупності людей. Останні, як і кожна окрема людина, хочуть знаходитися в безпеці щодо кримінальних правопорушень і бути вільними від неправомірного застосування процесуального примусу, притягнення до кримінальної відповідальності. Водночас людські потреби в безпеці і свободі не є предметом кримінального процесуального регулювання, проте обумовлюють останній.

Можливість задоволення потреби в безпеці забезпечуються правовим регулюванням прав людини, що охороня-

ються кримінальним законом (далі – кримінальні права). Їх порушення (припущення про порушення) обумовлює обов'язкове здійснення кримінального процесу, що спрямований на їх поновлення. Причому залежно від порушеного кримінального права здійснюється певний обсяг кримінальної процесуальної діяльності, кримінальних процесуальних відносин (наприклад, під час порушення кримінального права на життя обов'язковим є призначення експертизи). Тобто специфіка кримінальних прав людини обумовлює обсяг предмета кримінального процесуального регулювання [19, с. 708].

Необхідність задоволення людської потреби у свободі реалізується «через» кримінальний процес і забезпечується правовим регулюванням процесуальних прав у Конституції України, кримінальному процесуальному законі, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та рішеннях Європейського суду з прав людини. Прикладом таких прав є право на справедливий судовий розгляд, право на розумні строки кримінального провадження, право на захист, право на свободу від самовикриття, право на оскарження рішень, дій та бездіяльності органів кримінального провадження тощо.

Таким чином, людські потреби у свободі та безпеці є тим «загальним», що обумовлює «часткове» у вигляді кримінального процесуального регулювання прав і законних інтересів людини. А оскільки права і законні інтереси є предметом кримінального процесуального регулювання, то потреби у свободі та безпеці можна визнати *об'єктом правового регулювання в кримінальному процесі*.

У цьому контексті ми не можемо не погодитися з Є.В. Курінним у тому, що суспільне усвідомлення необхідності реалізації широкого кола приватних і публічних потреб та інтересів за допомогою норм права безпосередньо не може бути пов'язане з предметом правового регулювання, воно впливає зі змісту іншої правової категорії [20, с. 112–113]. Останню автор іменує «об'єкт права» та визначає як сукупність різноманітних суспільних потреб та інтересів, реалізація яких забезпечується правовою регламентацією і відбувається у форматі відповідних видів владної діяльності [20, с. 114].

Зважаючи на незавершений процес розвитку концепції «широкого розуміння права», у межах якого, окрім такого звичайного словосполучення, як «правове регулювання», розглядаються інші, близькі до нього поняття «дія» або «вплив права» [21, с. 90], Є.В. Курінний для вказаних потреб та інтересів пропонує термін саме «об'єкт права» без використання словосполучення «правове регулювання» [20, с. 114]. З цим не можна погодитися з огляду на тісний зв'язок суспільних потреб та інтересів зі змістом галузевого правового регулювання, зокрема з його предметом.

На наш погляд, потреби в безпеці та свободі в кримінальній процесуальній царині мають називатися саме об'єктом кримінального процесуального регулювання, оскільки вони обумовлюють предмет такого регулювання, зміст якого визначає інші категорії правового регулювання в кримінальному процесі (способи, методи, типи, механізми). Використання терміну «об'єкт кримінального процесуального регулювання» разом з іншими категоріями правового регулювання є логічним та послідовним, що сприяє формуванню уявлення про цілісну та завершену систему кримінального процесуального регулювання.

Висновки. У результаті проведеного в цій статті дослідження можна зробити такі висновки: 1) пред-

¹ Недоцільним є пошук прав людини, що не регулюються законодавством, оскільки право стає таким після його правової регламентації.

мет кримінального процесуального регулювання може змінюватися «за горизонталлю» та «за вертикаллю», включаючи права й законні інтереси, кримінальні процесуальні відносини та кримінальну процесуальну діяльність; 2) правове регулювання суспільних відносин та поведінки людей здійснюється для задоволення певних соціальних потреб та інтересів, а в кримінальній процесуальній сфері – для задоволення потреб у безпеці та свободі; 3) потреби людини в безпеці та свободі в кримінальній процесуальній сфері мають визнаватися об'єктом кримінального процесуального регулювання.

Подальшими напрямками наукових розвідок можуть бути такі: 1) визначення структури об'єкта кримінального процесуального регулювання; 2) дослідження об'єкта кримінального процесуального регулювання з об'єктами правового регулювання інших галузей права.

Список використаної літератури

1. Борисов В.І. «Круглий стіл»: «Захист прав людини – стратегічна складова судово-правової реформи в Україні» 10 грудня 2009 року / В.І. Борисов // Питання боротьби зі злочинністю. – 2010. – Вип. 19. – С. 237–238.
2. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: Издательство «БЕК», 1995. – 320 с.
3. Скакун О.Ф. Теория права і держави: [підручник] / О.Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: [навч. посібник] / П.М. Рабінович. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
5. Теория держави і права: [навч. посібник] / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.]; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 368 с.
6. Карабут Л.В. Принцип публічності у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / Л.В. Карабут. – Луганськ: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2008. – 197 с.
7. Петухова М.А. Применение норм уголовно-процессуального права следователями органов внутренних дел в условиях реформирования уголовно-процессуального законодательства Российской Федерации (на примере следственных подразделений субъекта Российской Федерации – Ленинградской области): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / М.А. Петухова. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2003. – 189 с.
8. Лобойко Л.М. Завдання теорії кримінального процесу у зв'язку із ухваленням нового КПК / Л.М. Лобойко // Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 19 жовтня 2012 року) / ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, В.П. Горбачов, А.І. Журба. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2013. – С. 30–32.
9. Караванський С.Й. Практичний словник синонімів української мови / С.Й. Караванський. – 3-тє вид., опрацьоване і доповн. – Львів: БаК, 2008. – 512 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
11. Большой толковый словарь русского языка / С.А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2000. – 1536 с.
12. Толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков. – М.: Аделант, 2013. – 800 с.
13. Вимоги до оформлення дисертацій та авторефератів дисертацій // Бюлетень ВАК України. – 2011. – № 9–10. – 10 с.
14. Нересеянц В.С. Теория права и государства / В.С. Нересеянц. – М.: Норма, ИНФРА-М, 2013. – 272 с.
15. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л.С. Явич. – М.: Государственное издательство Юридической литературы, 1961. – 172 с.
16. Загальна теорія держави і права: [підручник] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2011. – 584 с.
17. Скакун О.Ф. Теория держави і права (енциклопедичний курс): [підручник] / О.Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2009. – 752 с.
18. Абдулаев М.И. Проблемы теории государства и права: [учебник] / М.И. Абдулаев, С.А. Комаров. – СПб.: Питер, 2003. – 576 с.
19. Лоскутов Т.О. Обсяг предмета правового регулювання у кримінальному процесі / Т.О. Лоскутов // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – № 67. – С. 706–714.
20. Курінний Є.В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Є.В. Курінний. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. – 428 с.
21. Голосніченко І.П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права / І.П. Голосніченко. – К.: Вища школа, 1991. – 207 с.